

Oharrak

Notas

Remarques

Notes

Jean-Baptiste Elizanburu (1828-1891) idazlearen lo-kanta ezezagun bat: *Haurcho bati*¹

KALTZAKORTA, Jabier

Euskaltzaina

jabier.kalzakorta@labayru.eus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5650-0758>

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v1i70.300>

¹ Artikulu honen helburua bikoitza da. Batetik, Louis Dassanceren funtsean dauden Jean-Baptiste Elizanburu idazle saratarren hamabi olerki autografodun bildumaren berri ematea. Bestetik, erran delako bilduma horretako *Harcho bati* izenburuko lo-kanta ezezagun bat transkribatzea jatorrizko doinu eta letrarekin.

1. Sarrera
2. XIX. mendeko hiru idazle elizanburutar
3. Jean-Baptiste Elizanbururen hitz lauzko lanak
4. Zein dira Jean-Baptiste Elizanbururen euskal kantuak?
5. Louis Dassanceren ondareko eskuizkribu berria
6. *Haurcho bati* kantuaren gainean
7. Azken ondorioa

Bibliografia

Jon Artza adiskideari

1. Sarrera

Sehaska-kantak bi eratakoak izan litezke: herriarenak —ahoz aho eta belaunaldiz belaunaldi kantatu ohi diren horietakoak— eta idazle batek tradiziozko kantuen ispiluan sortutakoak. Europa osoan bi ereduok ditugu. Gaztelaniaz idatzi duten idazleen artean Federico García Lorca Espainiako lurretan kantatzen ziren tradiziozko sehaska-kantuez axolatu zen. Honelaxe zioen «Canciones de cuna españolas» 1928 urteko hitzaldian:

Hace unos años, paseando por las inmediaciones de Granada, oí cantar a una mujer del pueblo mientras dormía a su niño. Siempre había notado la aguda tristeza de las canciones de cuna de nuestro país; pero nunca como entonces sentí esta verdad tan concreta. Al acercarme a la cantora para anotar la canción, observé que era una andaluza guapa, alegre, sin el menor tic de melancolía; pero una tradición viva obraba en ella, y ejecutaba el mandato fielmente, como si escuchara las viejas voces imperiosas que patinaban por su sangre. Desde entonces he procurado recoger canciones de cuna de todos los sitios de España; quise saber de qué modo dormían a sus hijos las mujeres de mi país, y al cabo de un tiempo, recibí la impresión de que España usa sus melodías de más acentuada tristeza y sus textos de expresión más melancólica para teñir el primer sueño de sus niños.

(García Lorca 2021: 147)

Federico García Lorcak berak bildu ez ezik, zenbait sehaska-kanta ere sortu zituen.

Euskal idazleek ere ahozko tradizioaren ispiluan zenbait kanta sortu dituzte. Horietako bat dugu, lan honetan ikusiko dugunez, Jean-Baptiste Elizanburu.

Gure artikuluko labur honetan, beraz, Jean-Baptiste Elizanbururen kanta ezezagun bat argitara emango dugu. Delako kanta ezezagun hori laburra da, eta doinuz zein mamiz sehaska-kanta da bete-betean.

Jean-Baptiste Elizanburu soldaduaren kanta hau mende bat baino gehiagoko lozorrotik atera —mende eta erdi, uste dugunez— eta argia ikus dezan nahi dugu lan honen bidez. Argitaratzeko xedean dugun lo-kantaren izenburua *Haur(t)xo bati* da, edo Elizanburuk berak izendatu zuenez, *Haurcho bati*.

Uste dugu, sehaska-kanta hau ahapaldi bakarrekoa izan arren, baduela gure letretan bere garrantzia.

2. XIX. mendeko hiru idazle elizanburutar

Hiru idazle elizanburutar izan ziren XIX. mendean. Mogeldar idazleak ere hiru izan ziren: Juan Antonio Mogel (1745-1804) eta honen bi ilobak, Juan Jose Mogel (1781-1849) eta Bizenta Antonia Mogel (1782-1854).

Sarako elizanburutarren hamaika haurrideko familia batean bi anaia euskal idazleak izan ziren: Leon Elizanburu (1816-1861) eta Jean-Baptiste Elizanburu (1828-1891). Leon Elizanburu —Jean-Baptiste Elizanbururen anaia gehiena— zazpi kanturen egilea behintzat izan zen (Haritschelhar 1991: 31-43). Hirugarren Elizanburu euskal idazlea Michel Elizanburu Errekart (1826-1895) lasalletarra izan zen, «Innocentius de Hasparren» bezala ezagunagoa, Leon eta Jean-Baptiste anaien lehengusua. Honelaxe diotso karta batean Jean-Baptiste Elizanburuk, 1880ko urtarrilaren 22an, Jose Manterolari:

Hazparrenen ez dut anayarik, baizik bai cusina bat (*un primo*) zeina baita Fraile edo fraïde (*frère de l'Ecole chrétienne*). Sortzez deitzen da ni bezala Elizamburu, bainan fraile gisa izena hartu du «Innocentius», Hazparreneko frailen eskolako nagusi da hogoi eta hamar urthe huntan bedere. Dударik gabe zuk aiphatu dautazun kanta «Makilari», nere cusina horrek egina izanen da. Badakit maite duela batzuetan, astia duelarik, zembait bersoren moldatzea. Atsegin handia nuke, kanta hori eskutaratzen baduzu, copia bat egortzen bazine-rautazu.

(Kaltzakorta 2023: 30)

Jean-Baptiste Elizanburu (1828-1891), soldadu jantzita

Hiru Elizanburu hauetatik famatuena Jean-Baptiste Elizanburu izan zen. Elizanburu deitura bere hutsean aipatzen denean, antonomasiaz, Jean-Baptiste Elizanburuz ari gara. Era berean, Mogel euskal idazlea aipatzen dugunean, Juan Antonio Moglez ari gara.

3. Jean-Baptiste Elizanbururen hitz lauuko lanak

Jean-Baptiste Elizanburuk bizitza gehiena Napoleon III.aren armadan iragan zuen. Honelaxe dio Martin Gilbeau (1839-1912) Elizanbururen adiskideak:

Soldadu choil sartu zen armadan, eta 30 urtez ibili ondoan Afrikan eta Franziaiko zoko gehienetan, Italiako eta Franziaiko azken gerla, ofiziale gisa egin ondoan, etorri zen Sara bere herri maiterat, azken egunak bakean iragaiterat. Emen hil izan zen ichiltasunean, urtarri-laren 2an 1892an guziez ohoratua, maitatua, bere azkeneko urteak emaiten zituelarik, Ezpeletako bakezko jujekoan, Gobernamentuak ezagutu zuelakotz, gai zela eginbide horren betetzeko.

(Vinson 1898: 196)

Martin Gilbeau adiskideak baina Elizanburuk berak ere eman zuen bere bizitzaren berri 1880. urteko apirilaren 12an; honelaxe idatzi zion Jose Manterolari:

Nahia erakutsi dautazu zure eskutitzan nere zembait berriren izatekoa. Zer berri emanen dautzut nere gainean? Badakizu, adizkide on eta maitea, nor eta zer naizen. Euskaldun soldado zahar bat. 30 urtez nere herri maitetik urrun ibili ondoan, berriz ere (agian! bethikotz) nere-Sor lekhura bildua. Hogoy urthe nituelarik izan banitu hamar mila libera errenta, uste dut ez nuela nere Eskualherri maitea sekulan utziko, eta, gerlan edo gerlako gauzetan iragan edo galdu dutan dembora hobeki iraganen nuela, zuk egiten duzun bezala, gure mintzaira Euskara ederrean zembait ensayuren egiten. Orai berantegi da.

(Kaltzakorta 2023: 32)

Urterik onenak eta indarrik gehienak armadan eman ondoan, Elizanburu Sarara etorri zenean indargeturik eta eriturik zegoen. Berrogeita hamabi urte zituela «soldado zahar» eta erabat ahuldurik sentitzen zen. Soldadu ibili zen hogeita hamar urtez eta urte eder horiek euskarari ez emana damutu zitzaion. Elizanbururen eritasunaz Xabier Elozegi aritu da (1992: 89-90). Elizanburuk bere eritasun eta ahultasunaren berri argia eman zion Jose Manterola adiskideari. Honelaxe idatzi zion 1881eko maiatzaren 10ean:

Bizi zera? erraten darotazu, adizkide ona. Bai, bizi naiz oraino, bainan doi-doña! Banabila, bainan herrestantche bezala. Zer nahi duzu? Behin uli beltzak yo duenean, ez da aise edo errechki altchatzen gizona. Osasuna galtzen da laster, bainan gero ez berriz kausitzen batzuetan luzez ere. Halere ez dut behar sobra arrenkuratu, zeren, Yaincoari eskerrac! urthe hainitzez gozatu bainaiz osasunik ederrenaz. Orai tzarraren aldia da. Yaincoac hala nahiko duen artean.

(Kaltzakorta 2023: 37)

Elizanbururen obra, beraz, neurri handi batean laburra da. Puntu hone-tan prosazko lanez arituko gara bakarrik. Ezagutzen ditugun Jean-Baptiste Elizanbururen prosazko lanak hiru eratakoak dira. Eskutitzak, idatzi politikoak eta *Piarres Adame* eleberria. Ez dago dudarik eskutitz asko betiko galduak direla. Idatzi politikoak hiruzpalaura mugatzen dira. Ezagutzen ditugun sei eskutitzak zein idatzi politikoak beste lan batean argitaratu genituen (Kaltzakorta 2023: 23-51).

Prosazko lanik inportanteena, inolako dudarik gabe, *Piarres Adame* izan zen. *Piarres Adame* eleberria, ordea, osatu gabe eman zuen eta beraren adizkide zen Martin Gilbeau (1839-1912) medikuak esan zuenez, osatzeko asmoa zuen:

Piarres Adame deitzen den liburuttoa gutik daukate. Berrogoi liburu baizik ez dire izan moldiztegiuak. Bazuen chedea haren segida egiteko. Ezen Piarres Adame obra baten pasarte bat bezala zaukan Elisamburuk.

(Vinson 1898: 200)

Penagarria bada ere, Elizanburuk ez zuen *Piarres Adame* eleberria osatu. Daukaguntxoa edo utzi diguntxoa, bere ezinbestean, urregorritzat hartu behar dugu.

4. Zein dira Jean-Baptiste Elizanbururen euskal kantuak?

Jean-Baptiste Elizanburuk olerkiak kantatuak izateko idatzi zituen. Beste era batera adierazteko: Elizanburu poeta kantagilea izan zen.

Elizanbururen kanta bildu nahian, Antonio Maria Labayenek 1978. urtean *Elizanburu. Bere bizitza ta lanak* liburua argitaratu zuen. Liburu hone-tan, «Lanak» direlakoetan olerkiak bildu zituen bakarrik. Prosazko lanik batere ez: ez eskutitzik, ez idatzi politikorik, ez *Piarres Adame* eleberririk. Olerkietan, ordea, Elizanbururenak ez ziren zenbait ere sartu zituen. Ez gara orain ariko *Solferinoko itsua* Elizanbururena den edo ez eztabaidatzen... Kontu hori beste lan baterako utziko dugu. Antonio Maria Labayenek, esa-terako, Joanes Berges saratarraren kantuak ere sartu zituen bere liburuan Elizanbururenak zirelakoan. Elizanburuk Jose Manterolari 1880ko urtarri-laren 22an idatzi zion karta irakurri eta hango esanak sinestu balitu, jakinen zuen Joanes Berjes ez zela Elizanbururen izengoitia, bere herrikoa, Sarakoa, eta agian adinkidea bazen ere, beste bertsogile bat zela. Honelaxe idatzi zion Elizanburuk Manterolari:

Zure azkeneko eskutitz ona heldu izan zait hilabete hunen 14an, eta, ez badarotzut egorri ordaina lehenago, ez uste izan ahantzia zintuda-la, baizik ere nahi nuela, zuri iskribatu baino lehen, ikhasi nere eza-gun eta adizkidetarik nor eta zer diren edo ziren: Joanes Berjes kanta **Artzaingoa** egin duena eta kantegile **Eskalduna** egin duena.

Nahia erakutsi duzun bezala, huna zer ikhasi dudan bi gizon horien gainean.

Joanes Berjes da artzain bat, bere bizi guzia, batean lur-lanean, bai-nan maizago mendian artzaingoa, iragan duena. Oray baditu hirur-hogoy eta zembait urthe. Ez daki iskribatzen ez irakurtzen ere. Adi-tu dut kanta franko egin izan duela eta egorri izan dituela urthe gehienez bertsolarien gudueta; bainan haren kantetarik bakharra, moldizkiratua izatea merezitu duena, da —: **Artzaingoa**. Uste dut dembora handirik gabe nere adizkide batek izan-araziko dauzkidan Joanes Berjes horren, zembait kanta. Ikhusi ondoan zer moldetakoak diren, kausitzen badut artean bat edo bertze zuri egortzea balio due-nik, hitz-ematen darotzut, adizkide maitea, egorriko darotzudala.

(Kaltzakorta 2023: 30)

Elizanbururen olerkien lehen zerrenda Martin Gilbeau mediku eta sara-tarraren adiskideari dagokio (Vinson 1898: 193-224). Hona hemen Elizan-bururen olerki-kantuak aipatu zituen bezalaxe:

1. *Lau andren besta*
2. *Churiko edo Mehetegiko chakurra*
3. *Zapataina edo gizon zuhurra*
4. *Maria*
5. *Apecha eta lorea*
6. *Chori berriketaria*
7. *Eskuara-Eskualduna*
8. *Nere Etchea*
9. *Biba Francia*
10. *Lehen eta orai*
11. *Maite zaitut*
12. *Aingeru bati*

Elizanbururen beraren kaieran, bere ordenan kantu hauek datoz (MS 237-2):

1. *Nere Etchea edo Laboraria*
2. *Gazte hiltzera dohana*
3. *Maria*
4. *Apecha eta Lorea*
5. *Zapataina edo Gizon zuhurra*
6. *Agur Herriari!*
7. *Lau andren besta (Amex bat)*
8. *Biba Francia!*
9. *Aingeru bati*
10. *Chori berri-ketaria*
11. *Lehen eta Oray*
12. *Eskuara eta Eskualdunac*
13. *Eskualduna*
14. *Churiko, Mehetegiko chakurra*
15. *Maite zaitut!*

Hamabost kantu hauetatik bi ez dira Elizanbururenak: *Eskualduna* (egi-leak, Joannateguy eta Louis Ithurbide izan ziren) eta *Xuriko* (egilea, Gratien Adema «Zaldubi») (Elosegi 1992: 92). Elizanbururen kantuak zein ote di-relako auziaz F.B. Larzabal ere aritu zen (1983: 323-327).

5. Louis Dassanceren ondareko eskuizkribu berria

Louis Dassanceren paperen artean badira Elizanbururen kanten eskuidatziak, Elizanbururen beraren eskutikakoak. Ez dugu, ordea, eskuidatzi hauen berririk inon irakurri. Louis Dassanceren paperak Baionako Pôle (Pôle d'archives de Bayonne et du Pays Basque) delakoan daude eta erreferentzia hau da: «Depot Bayonne 22 S 42 / Fonds Dassance». Funts horretan bi karpeta arrosa koloreko daude. Lehen karpetak Elizanbururen testu inprimatuak ditu; bigarrenean, orri solteetan, Elizanbururen kantu autografoak gordeta daude. Puntu honetan, Dassanceren paperen artean ageri diren Elizanbururen kantuen zerrenda emango dugu. Elizanbururen letra argiz transkribatuta dauzkagu kantu hauek:

Haurcho bati. Orri solte honek bi toles ditu eta orrialdea lau zatitan ikusten da. Ahapaldi bakarra pentagraman sartuta dago. (Neurriak: 200 mm luzera /155 mm zabalera).

Lehen eta oray. Bi toles ditu eta orrialdea lau zatitan markatua da. Orri soltea. (Neurriak: 200 mm luzera /155 mm zabalera).

Maite zaitut! Lau orrialdeko kuadernotxo bat da. Kanta lehen bi orrialdeetan dago transkribaturik. Lehen orrialdean lehen bi ahapaldiak datoz; bigarrenean, gainerako laurak. Kantak guztira sei ahapaldi ditu. Lehen ahapaldia pentagraman sartuta dago. (Neurriak: 215 mm luzera /161 mm zabalera).

Chori berri ketaria. Izenburuaren azpian, «Airea: Primaderan yuaiten dira marignelak untzikotz» dakar. Orri soltea da. Lehen orrialdean lehen lau ahapaldiak datoz; bigarrenean, hiru ahapaldi. Lehen zazpi ahapaldiak zenbakiturik daude. Zortzigarren ahapaldi bat letra zabarragoz eta zenbakitu gabe idatzia dago bigarren orrialdearen bukaeran. Ez dator pentagramarik. (Neurriak: 225 mm luzera / 175 mm zabalera).

Nere etchea. Lau orrialdeko kuadernotxoa da. Guztira 10 ahapaldi zenbakiturik. Lehen orrialdean 1-2-3 ahapaldiak; bigarrenean, 4-5 eta seigarren ahapaldiaren lehen bost bertso-lerroak; hirugarrenean, seigarren ahapaldiaren azken hiru bertso-lerroak, 7-8 ahapaldiak eta 9. ahapaldiaren hiru

lehen bertso-lerroak; laugarren orrialdean, 9. ahapaldiaren azken bost bertso-lerroak. Lehen ahapaldia letra urdinez transkribatua dago. (Neurriak: 225 mm luzera / 174 mm zabalera).

Biba Francia. Izenburuaren azpian: «Airea: Andre Madalène». Lau ahapaldi zenbakiturik datoz. Lehen orrialdean bi ahapaldi; bigarreanean, azken biak. Ahapaldien ondoren «Elizanburu» deitura dator. (Neurriak: 225 mm luzera / 165 mm zabalera).

Beste letra zabarrago batez transkribatuak daude Elizanbururen kanta batzuk. Kantu horietan ezin da aurreko kantetan bezala Elizanbururen letra argiaz transkribaturik daudenik esan. Baliteke Elizanbururen eskuzkoa izatea, baina ez dago kasu guztietan erabat baieztatzerik.

Gizon çuhurra. Lau orrialdeko kuadernotxoa. Guztira 10 ahapaldi zenbakitu ditu. Lehen orrialdean lehen lau ahapaldiak; bigarreanean, bost ahapaldi; hirugarreanean hamargarren ahapaldia. Orri solte honek Elizanbururen zenbakia darama: 14. (Neurriak: 225 mm luzera / 174 mm zabalera).

Laur andren besta. Lau orrialdeko kuadernotxoa. Guztira 14 ahapaldi zenbakituta daude. Letra urdinez idatzita dago 7. ahapaldia. Elizanbururen letra dirudi.

Agur nere herriari. Seigarren ahapaldia letra urdinez transkribatua. Lehen sei ahapaldiak lehen orrialdean daude, azken laurak bigarreanean. Guztira, hamar ahapaldi zenbakitu gabe. Bi toles ditu orrialdeak. (Neurriak: 210 mm luzera / 135 mm zabalera).

Lehen eta orai (Lehen eta orain). Izenburuaren azpian: *Airea: Bidarraitarra nuzu ni ere*. Lau orrialdeko kuadernotxoa. Guztira 10 ahapaldi zenbakitu. Ez dago pentagramarik. (Neurriak: 225 mm luzera / 174 mm zabalera).

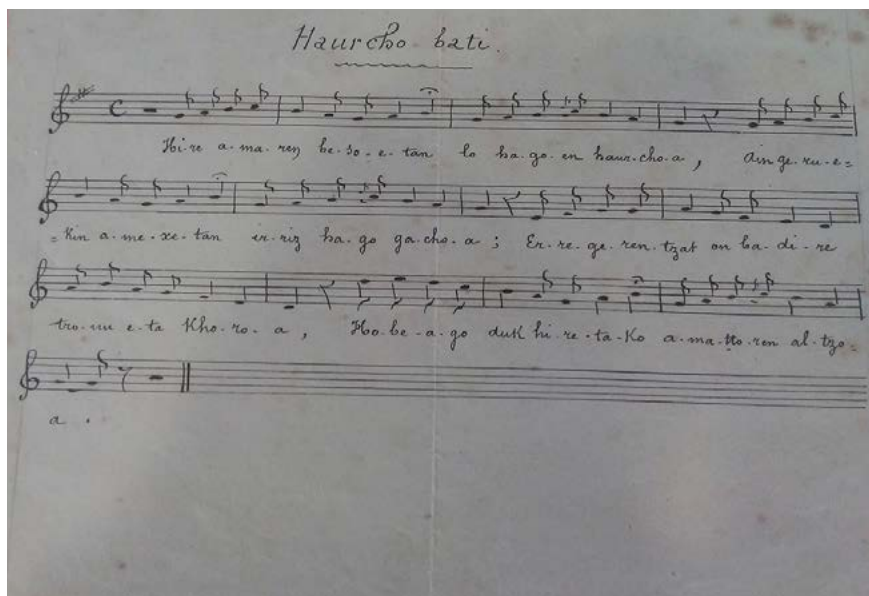
Agur herriari. Lau orrialdeko kuadernotxoa. Guztira 11 ahapaldi zenbakiturik daude. Ez dago pentagramarik. (Neurriak: 225 mm luzera / 174 mm zabalera).

Apecha eta lorea. Lau orrialdeko kuadernotxoa. Guztira 11 ahapaldi zenbakituak. (Neurriak: 255 mm luzera / 174 mm zabalera).

6. Haurcho bati kantuarien gainean

Aurreko puntuan zerrendatu ditugun kantuen artean badago bat orain arte ezezaguna egiten zaiguna. Gure kantua orrialde txiki batean dago transkribatua eta izenburua *Haurcho bati* du. Kantu hau pentagrama batean sarturik dago. Kantuarien letra Jean-Baptiste Elizanbururena da, zalantza-izpirik ez dago. Hona hemen kantua pentagramatik kanpora:

Hire amaren besoetan
lo hagoen haurchoa,
Aingeruekin amexetan
irriz hago gachoa;
Erregerentzat on badire
Tronu eta khoroa,
Hobeago duk hiretako
amattoren altzoa.

Haurcho bati lo-kantaren pentagrama, Elizanbururen eskuzkoa

Haurcho bati

Elizanburu

Hi-re a-ma-ren be-so-e-tan lo ha-go-en haur-cho-a, Ain-ge-ru-e-kin a-me-xe-tan ir-riz ha-go ga-cho-a; Er-re-ge-ren-tzat on ba-di-re tro-nu e-ta kho-ro-a, Ho-be-a-go duk hi-re-ta-ko a-ma-tto-ren al-tzo-a.

Itsaso Arrietaren pentagrama-transkripzioa

Kantuaren doinua, Elizanburuk ez badakar ere, ezaguna da: *Basoilarrak kantatzen dizü Iratiko basoan/so(r)oan*. Guk geure berri emate honetan jatorrizko dokumentua eta transkripzioa eskaini nahi ditugu. Tanskripzioa Itsaso Arrietak egin da. Sehaska-kantuaren letra da puntu honetan eskaintzen duguna. Interesgarria da, Napoleon III.aren soldadu izan zen Elizanburuk «Erregerentzat on badire/ tronu eta khoroa,/ hobeago duk hiretako/ amattoren altzoa» adierazpena.

Munduko sehaska-kantuen ezaugarririk bereizgarriena xalotasuna eta sentimenduen indarra da. Ezaugarri hau tradiziozko lo-kantei ez ezik, idazlearen lumak sortutako lo-kantei ere badaric.

7. Azken ondorioa

Gure xede nagusia Jean-Baptiste Elizanbururen *Haurcho bati* sehaska-kantaren berri ematea izan da. Delako lo-kanta horren jatorrizko eskuizkribua eta transkripzioa ere eskaini nahi izan ditugu. Artikulu honen bidez, era berean, orain arte inon aipaturik ikusi ez ditugun

Jean-Baptiste Elizanbururen eskutikako dokumentuak ezagutarazi ere nahi izan ditugu.

Idatzi hau Federico García Lorca poeta handiaren aipu batekin zabaldu dugu. Zilegi bekit, era berean, idazle beraren beste aipu batekin bukatzea. Euskal Herrira egin zuen bidaian uste dugunez Lauaxetak euskal sehaska-kanten berri eman zion. 1928ko hitzaldian aipamen hau egin zuen euskal lo-kanten gainean:

Existe una canción de cuna europea suave y monótona, a la cual puede entregarse el niño con toda fruición y desplegar todas sus aptitudes para el sueño. Francia y Alemania ofrecen característicos ejemplos, y entre nosotros, los vascos dan la nota europea con sus nanas de un lirismo idéntico al de las canciones nórdicas, llenas de ternura y amable simplicidad.

(García Lorca 2021: 147)

Uste dut Federico García Lorcak euskarazko herri sehaska-kanten gainean esan zuena esan litekeela Elizanburuk sortu zuen kanta honen gainean ere, «samurtasun eta xalotasun amoltsuz» betea dagoela. Bestela diodan, uste dugu lan honetan argitara eman dugun sehaska-kanta honek, urregorriak bezala distira egiten duela bere soiltasun zein edertasunean.

Bibliografia

AKESOLO, Lino (1982). «Iru liburu eder Sendoa-k ber-argitaratuak», *Karmel* (1982-1): 95-101.

ARANA MARTIJA, Jose Antonio (1992). «J.B. Elizanburuk erabili zituen doinuak», *Euskera* 37 (1992-1): 181-203.

BARAIAZARRA, Luis (1991). «Jean-Baptiste Elissamburu, olerkari gozoa», *Karmel* (1991-2): 27-32.

BIDADOR, Joxemiel (1995). «Elizanburutarrak: xuri ta gorrien arteko liskarren adibidea», *Euskaldunon Egunkaria* 1995-9-1 eta 1995-9-8.

DASSANCE, Louis (1941). «Un manuscrit du poète basque Elissamburu», *Bulletin du Musée Basque* XVII (1941): 37-40.

(1969). «Recherches sur la filiation du poète J. B. Elissamburu», *Gure Herria* XLI (1969): 278-288.

— eta LAFITTE, Pierre (1967). *Kantu, kanta, khantore*. Baiona: Kordelieren Irar-kola.

DUNY-PÉTRÉ, Pierre (1962). «Recherches sur les couplets perdus de vieilles chansons populaires basques», *Gure Herria* (hazila-abendoa): 339-351.

ELOSEGI, Xabier (1992). «Jean-Baptiste Elizanbururen bizitza», *Euskera* 37 (1992-1): 83-107.

ETXAIDE, Jon (1954 eta 1984). «Elizanburu», in *Amasei seme Euskalerriko*. Kulis-ka Sorta bilduma, 21-22. Zarautz: Editorial Itxaropena: 29-36.

ECHEGARAY, Carmelo (1901). «Escritores euskaros. Elizamburu», *De mi país. Miscelanea histórica y literaria*. Donostia: Imprenta y Encuadernación de F. Jornet: 227-248.

ESTORNÉS LASA, Bernardo y José (1970). *Enciclopedia general ilustrada del País Vasco*. Cuerpo B: Enciclopedia sistemática arte, lengua y literatura. Vol. I: Literatura. Donostia: Auñamendi.

GARCÍA LORCA, Federico (2020). «Canciones de cuna españolas», *De viva voz. Conferencias y alocuciones*. Madril: Debolsillo: 145-160.

HARITSCHELHAR, Jean (1992). «Leon Elissamburu guarda, pilotari, olerkari», *Euskera* 37 (1992-1): 31-43.

KALTZAKORTA, Jabier (2023). «Jean-Baptiste Elizanburu (1828-1891) saratarra-ren gutunak eta idatzi politikoak», *Karmel* 322 (2023-2): 23-51.

LABAYEN, Antonio Maria (1949). «¿Quién es el autor de “Solferino”ko itsua»? Aclarando un viejo equívoco», *Homenaje a D. Julio de Urquijo e Ybarra*. T. II. Donostia: BRSAP: 243-248.

—(1955). *Elizanburu*. Donostia: Auñamendi.

—(1970). «Elizanburu’k erabillitako beste ezizen, izengoiti ta deiturak», *Gure Herria* XLII (1970): 199-204.

—(1971a). «Duvoisin eta Elisanburu», *Gure Herria* XLIII (1971): 167-174.

—(1971b). «Elisanburu kapitaina», *Gure Herria* XLIII (1971): 43-46.

—(1971c). «En torno a “Solferinoko itsua”», *BRSVAP* XXVII (1971): 171-173.

—(1971d). «Manterola eta Elizamburu», *Gure Herria* XLIII (1971): 175-176.

—(1971e). «W. Webster eta Elissamburu», *Gure Herria* XLIII (1971): 47-51.

—(1978). *Elizanburu. Bere bizitza ta lanak / Su vida y obras*. Donostia: Auñamendi.

LAFITTE, Pierre (1942). *Le basque et la littérature d’expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*. Aintzina bilduma. Baiona: Libraire Le Livre. (1941. urtean eginiko hitzaldia).

— eta ETCHEMENDY, P. (1946). *Kantuz. Recueil de 120 chansons populaires basques*. Baiona: Eskual-Herria.

—(1949). «Ressemblances linguistiques», *Homenaje a D. Julio de Urquijo e Ybarra*. T. I. Donostia: BRSAP: 223-225.

—(1959a). «Solferino (1859)», *Gure Almanaka*: 11-12.

—(1959b). «J.B. Elissamburu», *Gure Almanaka*: 13.

LARZABAL, F.B. (1983). «J.B. Elissamburu eta Oxalde, bi “gorri”», *Piarres Lafitteri omenaldia*. Iker bilduma, 2. Bilbo: Euskaltzaindia: 323-345.

MANTEROLA, J. (1880). «Curiosidades bascongadas», *Euskal-Erria*, tomo I (julio a diciembre): 257-260.

MOURLANE, Pedro (1919). «Los poetas en lengua vasca. La poesía vascongada en el siglo XIX», *Primer Congreso de Estudios Vascos* (1919). Bilbo: Eusko Ikaskuntza: 621-643.

- MITXELENA, Luis (1961). *Historia de la literatura vasca*. Madril: Minotauro.
- (1987). «Literatura en lengua vasca», in *País Vasco*. Madril: Fundación Juan March: 87-109.
- MUJICA, Gregorio (1912). «Elizanburu», RIEV VI (1912): 538-540.
- ONAINDIA, Santi (1954). *Milla euskal-olerki Eder*. Zarautz: Itxaropena: 535.
- ORMAETXEA, Nikolas «Orixe» (1927). «Euskal-literatura'ren atze edo edesti la-buía», *Euskal-Esnalea* 288: 148-252.
- ORPUSTAN, Jean-Baptiste (1996). *Précis d'histoire littéraire basque 1545-1950. Cinq siècles de littérature en euskara*. Baigorri: Izpegi.
- SAN MARTIN, Juan (1970). *Enciclopedia general ilustrada del País Vasco*. Cuerpo B: Enciclopedia sistemática arte, lengua y literatura. Vol. I: Literatura. Donostia: Auñamendi: 521-522.
- (1995). «Antonio María Labayen Toledo (1898-1994)», *Euskera* 40 (1995-1): 17-24.
- SARASOLA, Ibon (1986). *Jean-Baptiste Elissamburu*, Piarres Adame. Klasikoak bilduma. Donostia: Euskal Editoreen Elkarte: 21-28.
- SOULÉ, Beñat (2011). *Neurtizlari bertsulari Iparralde*. Euskaltzaleen Biltzarra. Zornotza: Erroteta.
- VILLASANTE, Luis (1961 eta 1979). *Historia de la literatura vasca*. Oñati: Ediciones Franciscanas.
- (zuz.) (1972). *Literatura vasca* (Serie Mosaico Español I), in *Tesoro breve de las letras hispánicas*, G. Díaz-Plaja (ed.). Colección Novelas y Cuentos. Madril: Editorial Magisterio Español.
- VINSON, Julien (1898). «Fête de l'Association basque à Sare en 1897», *Revue de Linguistique et de Philologie Comparée* 31: 193-224.
- XARRITTON, Piarres (1992). «J.B. Elissamburu eta Gratien Adema», *Euskera* 37 (1992-1): 55-63.
- eta URKIZU, Patri (1997). «Koplari zenbaiten bizitzaz eta bertsoez ohar labur batzuk» in *Abbadiaren koplarien guduak (1851-1897)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

XXX (1911). «Cartas inéditas escritas en euskera. Carta a José Manterola, 1880», *Euskal-Esnalea* 20-21 (Urria), (1911): 275-276.

XXX (1880). «Carta en eusk[era] con trad[ucción] cast[ellana] sobre el monte Peña de Plata y narración de una visita», *Euskal-Erria* I (1880): 258-260.

WEBSTER, Wentworth (1892). «Le poète Elissamburu», *Euskal-Erria* XXVI (1892): 9-10.

ZAVALA, Antonio (1997). «Solferinoko itxua», in *Oñez eta jakin miñez*. Auspoa Liburutegia, 249. Oiartzun: Sendoa Argitaldaria: 129-132.

Eskuizkribuak

ELIZANBURU, Jean-Baptiste (1828-1891).

Kantuak eta Piarres Adame, MS 237-2.

Pôle d'archives de Bayonne et du Pays Basque: Depot Bayonne 22 S 42 / Fonds Dassance.

MANTEROLA, José (1880-1881).

Gutunak Jose Manterolari, J.U. 049705329.